

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

СОПВНИК ІРИНА ВІТАЛІВНА

УДК 378.663-057.87:378-017.4

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
АГРАРНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному аграрному університеті Міністерства аграрної політики України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Грабовська Тамара Олександрівна, Національний аграрний університет, доцент кафедри української мови та англійської мови для зооветеринарних спеціальностей.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Васянович Григорій Петрович, Львівський науково-практичний центр професійно-технічної освіти АПН України, завідувач відділу гуманітарної освіти;

кандидат педагогічних наук
Демешкант Наталія Андріївна, Науково-методичний центр аграрної освіти Міністерства аграрної політики України, провідний науковий співробітник, керівник відділу координації науково-методичної роботи в аграрних вищих навчальних закладах.

Провідна установа: Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Житомир.

Захист відбудеться _____ 2006 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано “_26_” ___травня___ 2006 р.

Учений секретар спеціалізованої
вченої ради

Чайка В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Україна – держава із багатими хліборобськими традиціями. Проте перехід у 90-х роках від колективного до колективно-індивідуального способу ведення господарства з різними формами власності на землю засвідчив кризу кадрового потенціалу в аграрній галузі. Тому в умовах сьогодення виникла необхідність підготовки фахівців для агропромислового комплексу у вищих аграрних навчальних закладах як свідомих громадян України, що здатні працювати в умовах ринкових відносин, забезпечуючи соціально-економічний розвиток села.

Дослідження проблеми громадянського виховання у вищому аграрному навчальному закладі є актуальним, оскільки: а) сучасний стан українського села та аграрного сектора економіки має ознаки системної кризи, зокрема погіршення якості кадрового складу, масова міграція працівників та молоді з села, втрата національних традицій сільського укладу; надзвичайно низька обізнаність сільських мешканців щодо своїх можливостей і прав, нерозвиненість громадського руху, що унеможливує дієвий захист громадських інтересів та ефективний розвиток місцевих ініціатив; б) в Україні кількість зайнятого населення у сільськогосподарському виробництві є найбільшою порівняно з іншими видами економічної діяльності; в) близько 33% населення України проживає у сільській місцевості, а для сільської молоді найбільш доступними є аграрні навчальні заклади; г) сучасне село потребує молодих людей компетентних, господарних, працьовитих, відповідальних, патріотичних, здатних до розбудови громадянського суспільства. Саме такі якості формуються у студентської молоді в процесі громадянського виховання.

В освітньо-кваліфікаційній характеристиці бакалавра за напрямом підготовки «Агрономія» визначено необхідність формувати у студентів політичну толерантність і активність, пропагувати і підтримувати науково-технічні і культурні досягнення власного народу, використовувати державну інформацію про досягнення в науці та виробництві.

У сучасній українській педагогічній науці проблема громадянського виховання особистості досліджувалась вченими у різних її аспектах: концептуальні основи виховання громадянина (О. Вишневський, Т. Дем'янюк, Ю. Руденко, О. Сухомлинська), психолого-педагогічні засади громадянського виховання молоді (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук), особливості формування громадянськості як інтегративної якості (П. Ігнатенко, Н. Косарева, Н. Крицька, К. Чорна), питання громадянської освіти (Р. Арцишевський, Т. Грабовська, І. Жадан, І. Тараненко), формування екологічної свідомості громадян (А. Степанюк, Н. Демешкант), основ морального (Г. Васянович, А. Донцов, І. Зязюн, М. Фіцула) та національного виховання (І. Мартинюк, М. Стельмахович, В. Струманський, Д. Тхоржевський, П. Щербань).

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що вітчизняними

дослідниками педагогічні аспекти формування громадянськості студентів досліджені частково: теоретико-методологічні засади громадянського виховання студентської молоді (В. Астахова, Б. Буяк, Т. Дем'янюк, В. Іванчук), історичні особливості формування громадянськості студентів (О. Рацул), формування громадянської зрілості студентів факультетів іноземної філології (Т. Мироненко), досвід громадянського виховання студентської молоді за кордоном (Т. Грабовська, І. Тараненко), роль засобів масової інформації у формуванні громадянськості студентів (О. Киричук, Т. Зверко). У дослідженнях В. Федорчука розроблено модель концептуального управління громадянським вихованням у вищому навчальному закладі. Досвід громадянського виховання студентів у Харківському регіоні узагальнила В. Астахова.

Результати проведених досліджень засвідчили, що, незважаючи на висвітлення науковцями важливих аспектів досліджуваної проблеми, відсутній цілісний підхід до громадянського виховання студентської молоді. Питання формування громадянськості студентів, зокрема у вищих аграрних навчальних закладах (ВАНЗ), не було об'єктом системного педагогічного дослідження.

Узагальнення теорії та практики громадянського виховання у вищих аграрних навчальних закладах дали можливість виявити такі суперечності:

- між потребою агропромислового комплексу у кваліфікованих фахівцях із стійкою громадянською позицією і реальним рівнем сформованості громадянськості студентів-аграрників;
- між хліборобською ментальністю українців і небажанням більшості випускників ВАНЗ працювати у сільськогосподарському виробництві;
- між вимогами до науково-педагогічних працівників ВАНЗ і їх рівнем обізнаності із проблемами громадянського виховання студентів;
- між виховним потенціалом навчальних дисциплін і низькою виховною ефективністю навчального процесу у ВАНЗ.

Необхідність вирішення даних суперечностей обумовлює актуальність обраної теми дослідження **“Формування громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження є складовою науково-дослідної теми кафедри педагогіки Національного аграрного університету „Розробка теоретичних та методичних аспектів формування навчально-пізнавальної активності студентів вищих аграрних навчальних закладів” (РК № 0101U004363).

Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою Навчально-наукового інституту земельних ресурсів, правознавства та педагогіки Національного аграрного університету (протокол № 4 від 16 грудня 2002 р.), узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 3 від 30.03.2004 р.).

Об'єкт дослідження – процес громадянського виховання студентів

вищих аграрних навчальних закладів.

Предмет дослідження – технологія формування громадянськості студентів-аграрників.

Мета дослідження полягає у розробці й експериментальній перевірці технології формування громадянськості студентів у навчально-виховному процесі вищого аграрного навчального закладу.

Аналіз досліджень з проблеми громадянського виховання молоді, вивчення досвіду виховної роботи вищих навчальних закладів обумовили формулювання **гіпотези дослідження** про те, що процес формування громадянськості студентів ВАНЗ буде більш ефективним, якщо здійснюватиметься технологічно на основі моделі, що відображає громадянськість як інтегративну якість особистості.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу основних підходів до формування громадянськості в теорії та практиці виховання обґрунтувати сутність поняття “громадянськість студентів ВАНЗ” і визначити шляхи вдосконалення громадянського виховання майбутніх аграрників.

2. Розробити модель громадянськості студентів ВАНЗ як інтегративної якості особистості.

3. Обґрунтувати критерії та показники визначення рівнів сформованості громадянськості студентів-аграрників.

4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити технологію формування громадянськості студентів - аграрників.

З метою розв’язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* (аналіз наукової літератури для виявлення стану розробки проблеми формування громадянськості студентів; аналіз нормативно-правових документів для визначення громадянських якостей фахівця-аграрника; моделювання – для конструювання моделі громадянськості як інтегративної якості особистості та технології її формування; узагальнення теорії та практики громадянського виховання студентів у вищих аграрних навчальних закладах з метою визначення аспектів, що потребують удосконалення), *емпіричні* (вивчення педагогічного досвіду, анкетування, педагогічне спостереження, бесіди, інтерв’ювання, метод експертної оцінки, вивчення документації, узагальнення незалежних характеристик, моделювання педагогічних ситуацій, констатувальний експеримент). На етапі експериментальної перевірки ефективності технології формування громадянськості студентів ВАНЗ проведено *формувальний експеримент*. Під час аналізу та узагальнення результатів дослідження використано методи *математичної статистики* для визначення достовірності отриманих результатів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять філософські та психолого-педагогічні концепції, зокрема вчення про діалектичну єдність

процесу виховання і соціально-економічного розвитку суспільства, положення про провідну роль діяльності у формуванні особистості, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності та нормативно-правові документи: Конституція України, Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні, Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, а також конкретно-історичний, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи у вихованні. Конкретно-історичний підхід передбачав визначення актуальних завдань громадянського виховання на тому чи іншому етапі розвитку суспільства; діяльнісний базувався на положенні про те, що ефективне формування громадянськості особистості здійснюється в процесі безпосередньої діяльності, в якій апробуються та перевіряються засвоєні громадянські якості; особистісно-орієнтований підхід забезпечував реалізацію у виховному процесі інтересів, потреб, нахилів, суверенітету окремої особистості.

Етапи дослідження. Дисертаційне дослідження здійснювалось протягом 2002 - 2005 років у три етапи. *На першому етапі* (2002 - 2003 рр.) проведено теоретичний пошук. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено сутність та структуру громадянськості студентів - аграрників, вивчено стан реалізації громадянського виховання у практиці ВАНЗ; визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання дослідження; розроблено модель громадянськості студентів-аграрників; визначено критерії, показники і рівні сформованості громадянськості студентів – аграрників, проведено констатувальний експеримент. *На другому етапі* (2003 - 2005 рр.) розроблено та реалізовано програму формувального експерименту, теоретично обґрунтовано та впроваджено у навчально-виховний процес вищих аграрних навчальних закладів технологію формування громадянськості студентів. *На третьому етапі* (2005р.) проаналізовано та узагальнено результати формувального експерименту, сформульовано теоретичні та практичні висновки. Констатувальний експеримент здійснювався у ВАНЗ м. Києва, Дніпропетровська, Харкова, Одеси, Луганська, Львова, Сімферополя. Формувальний експеримент проводився в Заліщицькому аграрному коледжі імені Є. Храпливого НАУ (Тернопільська обл.), Національному аграрному університеті (м. Київ), Південному філіалі „Кримський агротехнологічний університет” НАУ (м. Сімферополь). Дослідженням було охоплено 723 студенти та 73 науково-педагогічних працівників.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- вперше запропоновано модель громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів як інтегративної якості особистості, що характеризує її як громадянина-патріота, громадянина-професіонала та громадянина-демократа;

- вперше розроблено та обґрунтовано технологію формування громадянськості студентів-аграрників, в основу якої покладено модель

відповідної інтегративної якості особистості. Вона забезпечує організацію громадянського виховання студентів ВАНЗ з урахуванням суспільних потреб, соціальних факторів та специфіки професійної підготовки майбутніх аграрників та цілеспрямовану підготовку основних суб'єктів громадянського виховання до формування громадянськості студентів. Компонентами технології формування громадянськості студентів ВАНЗ є *мета, завдання, зміст, форми* (соціально-педагогічний тренінг, проект, консиліум, конференція, семінар, круглий стіл, зустріч, літературно-музичні вечори, клуби за інтересами, робота із матеріалами ЗМІ, самостійне рецензування), *методи* (диспут, приклад, бесіда, обговорення, доручення, виховуючі ситуації, педагогічна вимога, громадська думка, заохочення, аналіз виконаних доручень, ігри, маніфест, відкрита трибуна, самоконтроль) та *результат*;

- конкретизовано методику діагностики громадянськості студентів ВАНЗ з урахуванням особливостей змісту їх навчально-пізнавальної діяльності;
- подальшого розвитку отримали ідеї про формування громадянськості студентів на основі суб'єкт-суб'єктних відносин.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці: технології громадянського виховання студентів-аграрників; методичних рекомендацій щодо організації процесу громадянського виховання у ВАНЗ; методичних матеріалів для наставників студентських груп з проблем формування громадянськості студентів, які можуть бути використані при розробці посібників, методичного забезпечення, організації громадянського виховання у вищих навчальних закладах різного профілю.

Впровадження результатів дослідження здійснювалося в Заліщицькому державному аграрному коледжі ім. Є. Храпливого НАУ (довідка № 311), Національному аграрному університеті (довідка № 1589), Південному філіалі „Кримський агротехнологічний університет” НАУ (довідка № 1965), Дніпропетровському державному аграрному університеті (довідка № 15-11-620), Львівському державному аграрному університеті (довідка № 01-28-02/3).

Отримані наукові результати є **особистим внеском автора** у вирішення проблеми, що досліджується. У праці „Журнал та методичні матеріали наставника студентської групи”, підготовленій у співпраці з В. Лисенком та Р. Сопівником, здобувачем упорядковано розділ III „Методичні матеріали”, в якому відображено тематику організаційно-виховних годин для наставників студентських груп та методику діагностики громадянськості студента.

Вірогідність результатів дослідження та висновків дисертації забезпечується теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, використанням комплексу методів адекватних його предмету, меті, завданням, експериментальною перевіркою висунутої гіпотези, кількісним і якісним аналізом результатів експериментальної роботи, співвідношенням результатів дослідження з масовою педагогічною практикою.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки

дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: міжнародних – „Акмеологія” – наука ХХІ століття” (Київ, 2005), „Образование и наука без границ” (Дніпропетровськ, 2005); всеукраїнських – “Студентський рух в сучасній Україні: реалії, тенденції та перспективи розвитку” (Київ, 2002); “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2004); “Реформування системи аграрної вищої освіти в Україні: досвід і перспективи” (Київ, 2005); „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2005).

Результати дослідження доповідалися на засіданнях кафедри педагогіки Національного аграрного університету, вченої Ради Природничо-гуманітарного інституту Національного аграрного університету (2002-2005 рр.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 14 публікаціях. З них: 6 надруковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 6 матеріалів доповідей на конференціях, 2 методичні рекомендації.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст дисертації викладено на 163 сторінках. У роботі наведено 13 таблиць, 24 рисунки. Список використаних джерел включає 222 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об’єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, сформульовано гіпотезу, розкрито теоретико-методологічні основи, висвітлено наукову новизну, практичне значення, подано відомості про впровадження результатів наукового пошуку.

У **першому розділі „Теоретичні засади формування громадянськості у студентів”** – висвітлено теоретико-методологічні засади досліджуваної проблеми, визначено сутність поняття „громадянськість”, відображено модель громадянськості студентів ВАНЗ, висвітлено стан реалізації громадянського виховання у ВАНЗ, охарактеризовано методика діагностики громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів, проведено констатувальний зріз.

Багатоаспектність „громадянськості” обумовлює наявність різних позицій щодо визначення даного поняття. С. Гончаренко відзначає, що громадянськість – це інтегративна якість, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. Інші дослідники визначають поняття громадянськість як: духовно-моральну цінність, світоглядно-психологічну характеристику людини (авт. кол. Концепції громадянського виховання особистості); соціально-духовний феномен (В. Оржехівський); цілісне особистісне утворення, що виявляється у складових – особистісних якостях (Н. Косарева); складне психологічне утворення (І. Бех).

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє розглядати громадянськість студентів ВАНЗ як інтегративну якість особистості, яка складається із комплексу громадянських якостей, що характеризують особистість студента як громадянина-патріота, громадянина-професіонала і громадянина-демократа та проявляється в *інтелектуальній* (сукупність сільськогосподарських, політичних, правових, соціологічних, економічних, історичних знань), *емоційно-ціннісній* (сукупність громадянських поглядів, переконань, почуттів, ціннісних орієнтацій студентської молоді, ставлення до інститутів держави, настанов влади), *діяльній* (громадянська активність) сферах та цілеспрямовано формується в процесі громадянського виховання у ВАНЗ.

Результати аналізу теорії і практики формування громадянськості студентів свідчать, що у окремих ВАНЗ приділяється певна увага громадянському вихованню студентства, що виявляється у: 1) розробці концепцій громадянського виховання; 2) плануванні виховної роботи; 3) громадянській спрямованості викладання навчальних дисциплін; 4) наданні важливого значення у формуванні громадянських якостей позааудиторній роботі студентів; 5) методичній та практичній допомозі студентському активу в організації і функціонуванні студентського самоврядування, молодіжних громадських структур.

У процесі дослідження стану виховної роботи у ВАНЗ щодо формування громадянськості студентів виявлено низку проблем: 1) недостатня наукова обґрунтованість суті, змісту, методик громадянського виховання студентської молоді; 2) відсутність необхідних методичних матеріалів з формування громадянськості студентів; 3) формалізм у плануванні та реалізації виховних заходів; 4) недостатнє використання потенціалу базових навчальних дисциплін у формуванні громадянськості студентів – аграрників; 5) входження до Болонського процесу передбачає поступове зменшення годин, відведених на соціо-гуманітарні дисципліни, які на сьогодні є базовими у формуванні громадянськості студентів ВАНЗ; 6) неготовність значної частини науково-педагогічних працівників ВАНЗ до громадянського виховання студентів.

Реальний стан формування громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів свідчить про необхідність урахування суспільної потреби, соціальних факторів та специфіки підготовки фахівців-аграрників та організації цілеспрямованої підготовки основних суб'єктів громадянського виховання до формування громадянськості студентів.

Вивчення громадянськості як інтегративної якості, обумовило необхідність окреслити окремі її складові. На основі теоретичного дослідження (І. Бега, О. Вишневського, Я. Гнутеля, П. Ігнатенка, М. Лукашевича, К. Чорної) громадянських якостей та їх ранжування розроблено модель громадянськості студентів ВАНЗ (див. рис. 1).

Рис.1. Модель громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів

Специфіка громадянськості студентів ВАНЗ відображена у блоці – якості, які характеризують особистість як громадянина – професіонала. До зазначеного блоку громадянських якостей віднесено: екофілію – оскільки одним із основних факторів забруднення навколишнього середовища в Україні є с/г діяльність людини; працелюбність – беручи до уваги сезонність с/г робіт; любов до землі

– оскільки в останні роки спостерігається тенденція до зниження родючості ґрунтів (щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів складають 32-33 млн. тон); підприємливість – так, як потрібні перетворення аграрного сектору у високоефективний, конкурентний на ринку сектор економіки.

На основі визначених громадянських якостей розроблено методику діагностики громадянськості студентів ВАНЗ. Вона дала можливість визначити окремі громадянські якості та рівень сформованості громадянськості в цілому. Для діагностики рівнів сформованості громадянськості у студентів розроблено відповідні критерії та показники. Виділено три критерії громадянськості студентів: 1) інтелектуальний; 2) емоційно-ціннісний; 3) діяльнісний.

Інтелектуальний критерій характеризують наступні показники:

1) *володіння системою знань* (про реформи в АПК, державний устрій, обов'язки і права громадян України та механізми їх захисту, історичні особливості державотворення в Україні, знання державної мови); 2) *оперування основними поняттями*, які культивуються у громадянському суспільстві (аграрна держава, суспільство, влада, толерантність, політична система, демократія, відповідальність); 3) *здатність орієнтуватися в суспільних та професійних проблемах* – відображає уміння студента аналізувати події та явища суспільного, політичного, економічного життя країни, сільськогосподарської галузі; 4) *прояв інтересу до різних сфер буття* – відображає міру зацікавленості студента проблемами: історичними, політичними, громадськими, юридичними, духовними, аграрними.

Емоційно-ціннісний критерій громадянськості студентів характеризується такими показниками: 1) *ступінь розвитку громадянських почуттів*, зокрема: любові до землі, поваги до рідної мови, громадянського обов'язку, громадянської мужності, гідності та відповідальності, працелюбності, державного оптимізму; 2) *сприйняття громадянських цінностей*, таких як: культ права, демократичний устрій суспільства, соціальна справедливість або рівність можливостей, прагнення до свободи, політична культура, волелюбність, повага до с/г праці, самовідповідальність, толерантність; 3) *громадянська позиція* проявляється у: самоідентифікації із державою – Україною; бажанні працювати в АПК; переконанні, що свої права, державність необхідно відстоювати в межах закону; толерантному ставленні до думок, поглядів інших людей; 4) *громадянська культура* проявляється у: ставленні до проблем села, інституцій держави, законослухняності, критичній вимогливості.

Діяльнісний критерій громадянськості студентів характеризується такими показниками: 1) *пізнавальна активність*, яка передбачає: наполегливу навчальну діяльність студента, ознайомлення з новими технологіями ведення с/г виробництва, професійне самовдосконалення; 2) *громадянська установка*

виявляється у стані готовності особистості до громадянської активності. Зміст готовності включає: жити і фахово працювати у сільській місцевості, незважаючи на складні економічні умови; відстоювати незалежність і честь України; 3) *практична реалізація громадянських вмінь та навичок* виявляється в: участі в розбудові АПК, спілкуванні державною мовою, дотриманні Законів України, толерантній поведінці; 4) *суспільно значущі дії та вчинки* передбачають: ініціативу у вирішенні соціально-економічних проблем села, відстоювання демократичних цінностей та державності України, виконання громадських доручень, активну громадську позицію.

Зазначені критерії та показники дали можливість визначити рівні сформованості громадянськості студентів-аграрників. Студенти із високим рівнем громадянськості (3,6%): розуміють суть понять, які характеризують громадянське суспільство, аграрну державу; володіють сумою знань, що входять до змісту громадянської освіти; орієнтуються в суспільних та аграрних проблемах; проявляють стійкий інтересу до різних сфер життя, зокрема аграрної галузі; мають розвинуті громадянські почуття, люблять с/г працю; сприймають громадянські цінності; мають стійку громадянську позицію, готові жити в сільській місцевості та працювати в сільському господарстві; реалізують громадянські вміння та навички; суспільно значимі дії та вчинки здійснюють постійно. У студентів із середнім рівнем громадянськості (60,9%) визначені ознаки проявляються періодично, а з низьким рівнем (35,5%) – рідко.

У ході діагностичного зрізу досліджено, що у більшості студентів-аграрників відсутні критичне мислення, ініціативність, громадська активність; достатньо сформована громадянська гідність, толерантність, прихильність до державної мови, демократичність. Результати констатувального експерименту свідчать, що рівень громадянськості студентів ВАНЗ потребує вдосконалення.

У другому розділі – **„Технологія формування громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів”** – обґрунтовано шляхи вдосконалення громадянського виховання студентів-аграрників та технологію формування громадянськості студентів ВАНЗ, здійснено аналіз результатів експериментально-дослідної роботи.

Аналіз теорії та практики громадянського виховання у ВАНЗ, а також результати діагностичного зрізу дали змогу обґрунтувати шляхи вдосконалення формування відповідної інтегративної якості особистості. А саме:

- організація громадянського виховання студентів з урахуванням суспільних потреб, соціальних факторів та специфіки професійної підготовки майбутніх аграрників;

- цілеспрямована підготовка основних суб'єктів громадянського виховання у ВАНЗ до формування громадянськості студентів.

Суспільна потреба у вихованні свідомих громадян України у ВАНЗ

регламентована нормативно – правовими документами, а саме: загальнодержавними (Конституція України, Закон України „Про громадянство України”, Указ Президента України „Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості”, Загальнодержавна програма підтримки та розвитку українського села „Добробут через аграрний розвиток”); молодіжними (Закон України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, Укази Президента України: „Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян”, „Про додаткові заходи щодо посилення турботи про захисників Вітчизни, поліпшення військово-патріотичного виховання молоді”); педагогічними (Закон України „Про освіту”, Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття), Концептуальні засади гуманітарної освіти в Україні, Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Національна програма патріотичного виховання населення, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, Національна доктрина розвитку освіти).

Основними соціальними факторами, які необхідно враховувати при формуванні громадянськості студентів, є: сім'я, громадські організації, засоби масової інформації. Тому важливо налагодити співпрацю з батьками, створити сприятливе середовище для участі студентської молоді у роботі громадських організацій, формувати інформаційну культуру студентів.

Специфіка професійної підготовки майбутніх аграрників полягає в:

- особливостях майбутньої професійної діяльності (фахівець-аграрник повинен бути готовим до ефективного ведення с/г виробництва в ринкових умовах на основі різних форм власності та форм господарювання, зобов'язаний ефективно і раціонально використовувати природні ресурси, гарантуючи екологічну безпеку виробничого процесу та продукції АПК, має дбати про соціально-економічний та культурний розвиток села);
- складі студентських контингентів ВАНЗ (результати дослідження показують, що у ВАНЗ близько 70% студентів є вихідцями із сільської місцевості, вони частіше спілкуються державною мовою, дотримуються національних обрядів і традицій, більш господарні та прихильні до с/г праці, проте мають менш розвинене критичне мислення, правову та політичну культуру).

Визначені шляхи вдосконалення громадянського виховання студентів-аграрників враховані нами в технології формування громадянськості студентів ВАНЗ (див. рис. 2).

Рис. 2 Модель технології формування громадянськості студентів - аграрників

*Завдання - 1-8 - С.13.

* Основними завданнями громадянського виховання студентів-аграрників є формування: 1) громадянської самосвідомості, 2) професійних якостей з урахуванням ринкових умов та потреб аграрної галузі, 3) прихильності до української мови та культури, 4) правової та політичної культури, 5) турботи про соціально-економічний розвиток села, 6) піклування про навколишнє середовище та земельні ресурси, 7) любові до сільськогосподарської праці, 8) мотивації самовиховання та самореалізації.

З метою перевірки ефективності запропонованої технології формування громадянськості студентів ВАНЗ проведено формувальний експеримент, до якого було залучено 386 студентів із таких навчальних закладів: Заліщицький державний аграрний коледж ім. Є. Храпливого (Тернопільська обл.), Національний аграрний університет (м. Київ), Південний філіал НАУ „Кримський агротехнологічний університет” (Крим). У експериментальних групах (ЕГ) було 197 студентів, у контрольних (КГ) – 189 осіб.

У процесі організації громадянського виховання у ВАНЗ, за вказаною технологією, створювали сприятливе середовище для формування громадянськості студентів, що детерміновано необхідністю забезпечення можливостей для саморозвитку та самовиховання студентів, шляхом розкриття перед ними ряду можливих виборів та обґрунтування їх наслідків. Такий підхід до процесу виховання ґрунтується на особистісно-орієнтованих технологіях і є актуальним в умовах Болонського процесу.

Процес формування громадянськості студентів-аграрників здійснювався під час аудиторної та позааудиторної роботи. Основними суб'єктами громадянського виховання студентів є: викладачі соціо-гуманітарних та базових, с/г дисциплін, керівники навчальних та виробничих практик, працівники відділу виховної роботи, заступники деканів з виховної роботи, колективи кафедр, наставники студентських груп, студентське самоврядування. Формування громадянськості студентів здійснено через: 1) підбір навчального матеріалу із громадянською спрямованістю; 2) практичне засвоєння професійних вмінь та навичок, набуття соціального досвіду; 3) ставлення науково-педагогічних працівників до студентської молоді як до суб'єктів навчально-виховного процесу; 4) особистий приклад громадянської позиції та виховний вплив особистості науково-педагогічного працівника.

Для подолання суперечності між вимогами до науково-педагогічних працівників та рівнем їх обізнаності із проблемами громадянського виховання студентів було діагностовано рівень знань викладачів щодо формування громадянськості студентів, організовано лекції та семінари з проблем громадянського виховання студентів, надано консультативну та методичну допомогу, рекомендовано наукову літературу.

З метою підвищення ефективності виховного впливу на формування громадянськості студентів запропоновано оптимальні форми та методи роботи. Їх творче використання сприяло ефективності формування громадянських

якостей. З метою формування у студентів таких важливих громадянських якостей, як толерантність, демократичність використано методи диспуту; метод прикладу сприяв формуванню почуття громадянської гідності; педагогічні ігри („Модель керівника АПК”) – розвитку активної життєвої позиції, ініціативності, критичного мислення, громадянських почуттів; метод доручення розвивав почуття відповідальності, обов’язку; участь у конференціях („Молодь і реформи в АПК”, „Є.Храпливий – громадянин-науковець-хлібороб”), круглих столах (День працівника с/г), семінарах („Українець за духом, хлібороб за покликанням – В. Липинський”) формували професійні якості у студентів. У дослідній роботі пріоритетну роль надавали інтерактивним формам і методам навчання та виховання, зокрема: ігри (ділові, рольові, дидактичні ігри, мозковий штурм, ігрове проектування), екологічний маніфест, проект „Земля наш скарб”, метод відкритої трибуни „Село у розбудові громадянського суспільства”, соціально-психологічні тренінги „Лідер АПК”, інтелектуальні шоу, метод аналізу виконаних доручень. Використовували також традиційні форми та методи: бесіди „Моя громадянська позиція”, диспути „Конституційна реформа: за і проти”, лекції „Я студент-аграрник – громадянин України”, семінари „Молодіжний рух в Україні”, зустрічі (з представниками військкомату, громадських організацій, ветеранами), літературні вечори „Шевченко і Україна”, „Життя – подвиг ” (до дня народження Л.Українки), „Поки живе мова, житиме й народ”.

Про ефективність впровадженої технології формування громадянськості студентів свідчить порівняльний аналіз першого та другого діагностичних зрізів в ЕГ та КГ. Контрольний зріз засвідчив, що у студентів ЕГ значно зросла громадянська самосвідомість, громадська активність, ініціативність та критичне мислення, а також констатували позитивну динаміку в ставленні до с/г праці. Після формувального експерименту студенти ЕГ поглибили знання про свої громадянські обов’язки, з більшим розумінням ставилися до необхідності їх виконання; зріс відсоток молодих людей, які висловлювали бажання жити в сільській місцевості та працювати в АПК; виконувати громадянські обов’язки та громадські доручення, що підтверджувалося на практиці. У студентів ЕГ у порівнянні із студентами КГ констатуємо незначне зростання таких якостей, як толерантність, демократичність, прихильність до загальнолюдських цінностей, волелюбність, прихильність до державної мови.

Результати дослідження (див. табл. 1) засвідчують, що у ЕГ збільшилась кількість студентів із високим рівнем громадянськості на 18,8%, із середнім – на 9,1%. Важливим є те, що у ЕГ на 27,9% зменшилась кількість студентів із низьким рівнем громадянськості.

Динаміка рівнів сформованості громадянськості студентів ВАНЗ

Рівні громадянськості	Констатувальний зріз				Контрольний зріз			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	чол.	%	чол.	%	чол.	%	чол.	%
Високий	6	3	8	4	43	21,8	13	6,9
Середній	118	60	117	62	136	69,1	124	65,6
Низький	73	37	64	34	18	9,1	52	27,5

Графічно динаміку рівнів сформованості громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів після формульовального етапу експерименту у контрольних та експериментальних групах відображено на діаграмі (див. Рис. 3).

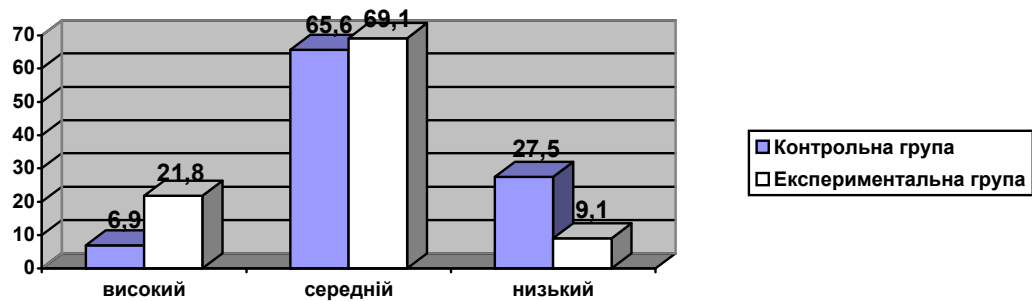

Рис.3. Динаміка сформованості рівнів громадянськості студентів-аграрників після формульовального експерименту, у %

Отриманий статистичний матеріал свідчить, що запропонована технологія формування громадянськості студентів є ефективною в умовах ВАНЗ і забезпечує підвищення рівня сформованості громадянськості студентів.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми та проведена дослідно-експериментальна робота дають підстави для таких **висновків**:

1. На основі результатів аналізу психолого-педагогічної літератури визначено, що громадянськість студента ВАНЗ – це інтегративна якість, яка складається із комплексу громадянських якостей, що характеризують особистість як громадянина-патріота, громадянина-професіонала і громадянина-демократа та проявляється у *інтелектуальній* (сукупність сільськогосподарських, політичних, правових, соціологічних, економічних, історичних знань), *емоційно-ціннісній* (сукупність громадянських поглядів, переконань, почуттів, ціннісних орієнтацій студентської молоді, ставлення до інститутів держави, настанов влади) та *діяльнісній* (громадянська активність) сферах і цілеспрямовано формується в процесі громадянського виховання у вищих аграрних навчальних закладах.

2. Обґрунтовано шляхи вдосконалення громадянського виховання студентів-аграрників: 1) організація громадянського виховання студентів з

урахуванням суспільних потреб, соціальних факторів та специфіки професійної підготовки майбутніх аграрників; 2) цілеспрямована підготовка основних суб'єктів громадянського виховання до формування громадянськості студентів.

3. Основними складовими громадянськості студентів ВАНЗ є громадянські якості. Вони становлять модель громадянськості студентів – аграрників, зокрема громадянська самосвідомість – як базова громадянська чеснота, якості, що характеризують особистість як громадянина-патріота – державний оптимізм, громадянська відповідальність, почуття громадянського обов'язку, громадянська мужність, громадянська гідність, громадянська дисциплінованість, любов до рідної мови, прихильність до загальноукраїнських інтересів; громадянина - професіонала – господарність, екофілія, працелюбність, прихильність до с/г праці, любов до землі, професійна компетентність, турбота про розвиток села, підприємливість; громадянина - демократа – громадська активність, ініціативність, політична культура, толерантність, демократичність, волелюбність, критичне мислення прихильність до загальнолюдських цінностей, правосвідомість та законослухняність.

4. Методика діагностики громадянськості студентів ВАНЗ передбачала дослідження комплексу визначених громадянських якостей та рівнів сформованості громадянськості (високий, середній, низький), який встановлюється за такими критеріями: інтелектуальний, емоційно-ціннісний, діяльнісний. Показниками визначено складові окреслених компонентів: знання системи понять, володіння сумою знань, здатність орієнтуватися в суспільних та професійних проблемах, прояв інтересу до різних сфер буття; ступінь розвитку громадянських почуттів, сприйняття громадянських цінностей, громадянська позиція, громадянська культура; пізнавальна активність, громадянська установка, практична реалізація громадянських вмінь та навичок, суспільно значущі вчинки.

5. У процесі пошуково-дослідної роботи розроблено й перевірено ефективність технології формування громадянськості студентів, яка передбачала опору на студента як активного суб'єкта виховного процесу. Ця технологія дозволяє формувати комплекс громадянських якостей студентів – аграрників в процесі аудиторної та поза аудиторної роботи. Основними суб'єктами громадянського виховання у ВАНЗ є: викладачі соціо-гуманітарних та базових, с/г дисциплін, керівники навчальних та виробничих практик, працівники відділу виховної роботи, заступники деканів з виховної роботи, колективи кафедр, наставники студентських груп, студентське самоврядування.

6. У ході реалізації технології використано форми та методи громадянського виховання студентської молоді. Так метод диспуту ефективний при формуванні таких важливих громадянських якостей як толерантність, демократичність; метод прикладу сприяє формуванню почуття громадянської гідності; педагогічні ігри забезпечують розвиток активної громадянської позиції,

ініціативності, критичного мислення, громадянських почуттів; метод доручення розвиває почуття відповідальності, обов'язку; конференції, семінари формують професійні якості у студентів. У формуванні громадянськості студентів найбільш ефективні нетрадиційні форми навчання та виховання, зокрема ігри (ділові, рольові, дидактичні, мозковий штурм, ігрове проектування), маніфест, відкрита трибуна, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні шоу, аналіз соціальних ситуацій, реалізація творчих проектів.

7. Аналіз результатів діагностичних зрізів свідчить про суттєві зміни рівнів громадянськості у студентів після формувального етапу експерименту. Так в експериментальних групах збільшилась кількість студентів із високим рівнем громадянськості на 18,8%, із середнім – на 9,1%; із низьким – зменшилось на 27,9%. У контрольних групах теж спостерігалася позитивна тенденція, проте незначна, так кількість студентів із високим рівнем громадянськості зросла на 2,7%, із середнім – на 3,6%, із низьким – зменшилась на 6,3%.

Проведена робота є одним із перших комплексних досліджень формування громадянськості студентів ВАНЗ, тому ряд аспектів цієї проблеми потребують додаткового вивчення, зокрема досвід громадянського виховання у вищих навчальних закладах зарубіжжя, студентське самоврядування як чинник громадянської активності студентів, нові технології громадянського виховання студентів, мотивація громадянського самовиховання студентів.

Основний зміст роботи висвітлено в таких публікаціях:

1. Сопівник І.В. Особливості громадянського виховання студентів на прикладі вищих аграрних закладів освіти // Науковий вісник Національного аграрного університету: Зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 68. – С. 175–183.
2. Сопівник І.В. Проблема виховання громадянина в історії української педагогічної думки // Науковий вісник Національного аграрного університету: Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 88. – С. 189–199.
3. Сопівник І.В. Методологічні засади діагностики рівня громадянськості студентів аграрних навчальних закладів // Нові технології навчання: Наук-метод. Центр вищої освіти, 2005. – Вип. 41. – С. 125–135.
4. Сопівник І.В. Молодіжні громадські організації як інститут формування громадянськості студентів // Гуманітарний вісник Переяслав – Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав - Хмельницький, 2005. – С. 74–78.
5. Сопівник І.В. Студенти вищих навчальних закладів як суб'єкти громадянського виховання // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2005. – №5. – С. 37–43.
6. Сопівник І.В. Стан громадянського виховання студентів у вищих аграрних навчальних закладах // Вісник книжкової палати України. – 2006. – №2. – С. 25-28

7. Павлишин І.В. (Сопівник) Студентське самоврядування як чинник формування громадської активності майбутніх фахівців-аграріїв // Студентський рух у сучасній Україні: реалії, тенденції та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К., 2002. – С. 64-65.

8. Сопівник І.В. Деякі аспекти національного та громадянського виховання молодшої генерації // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів VII Всеукр. наук.–практ. конф., Київ, 15-16 квітня 2004 р.; у 7-ми т. – К., 2004. – Т.2. – С. 181–184.

9. Сопівник І.В. Педагогічні умови формування громадянськості студентів // Реформування системи аграрної вищої освіти в Україні: довід і перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 21 квітня 2005 року; у 2-ох ч. – К., 2004. – Ч.2. – С. 58–60.

10. Сопівник І.В. Соціально-демографічні аспекти формування громадянськості студентів аграрних навчальних закладів // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: Зб. матеріалів VII Всеукр. наук.–практ. конф., Київ, 15-16 квітня 2004 р.; у 7-ми т. – К., 2004. – Т.2. – С. 161–164.

11. Сопівник І.В. Нормативні основи формування громадянськості студентів в Україні // „Акмеологія” – наука XXI століття: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Ред. колегія: З.Ф.Сіверс, Є.В.Белкіна, Г.С.Данилова та ін. – К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2005. – С. 400-401.

12. Сопівник І.В. Моделювання педагогічної системи формування громадянськості студентів // Materialy II Miedzynarodowej naukowe-praktycznej konferencji „Wykształcenie I nauka bez granic - 2005”. Tom 30. Pedagogiczne nauki. – Przemysl: Sp. Z.o.o. „Nauka I studia”. – 2005. – С. 64-66.

13. Журнал та методичні матеріали наставника студентської групи / Укл. Лисенко В.П., Сопівник Р.В., Сопівник І.В. – К.: вид. центр НАУ, 2005. – 102 с.

14. Громадянське виховання студентів аграрних вищих навчальних закладів. Методичні матеріали / Сопівник І.В. – К.: вид. центр НАУ, 2005. – 80 с.

АНОТАЦІЯ

Сопівник І.В. Формування громадянськості студентів вищих аграрних навчальних закладів. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, Тернопіль, 2006.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми громадянського виховання студентів-аграрників. У роботі систематизовано та удосконалено уявлення щодо змісту, сутності поняття “громадянськість”; проаналізовано стан реалізації громадянського виховання у вищих аграрних навчальних закладах,

виявлено проблеми та труднощі у формуванні громадянськості студентів-аграрників; розроблено модель громадянськості студентів ВАНЗ; уточнено критерії, рівні, показники громадянськості, удосконалено методику діагностики громадянськості студентів ВАНЗ; обґрунтовано шляхи вдосконалення громадянського виховання студентів-аграрників. У дослідженні практично вперше запропоновано технологію формування громадянськості студентів ВАНЗ, ефективність якої підтверджена результатами експериментальної роботи.

Ключові слова: громадянськість, громадянське виховання, модель громадянськості студентів, технологія формування громадянськості студентів.

Сопивнык И.В. Формирование гражданственности студентов высших аграрных учебных заведений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени В. Гнатюка, Тернополь, 2006.

Диссертация посвящена исследованию проблемы гражданского воспитания студенческой молодежи. В диссертационной работе систематизировано представления о сути, содержании и структуре понятия „гражданственность”, проведен анализ реализации гражданского воспитания у высших аграрных учебных заведениях, установлены трудности и проблемы у формировании гражданственности студенческой молодежи, обоснованы особенности студенчества как субъектов гражданского воспитания.

На основе анализа научной литературы разработано структурную модель гражданственности студентов высших аграрных учебных заведений, которая состоит из ключевого качества – гражданского самосознания и трех блоков качеств: качества, которые характеризуют личность студента как гражданина-патриота, гражданина-профессионала (агрария), гражданина-демократа.

Разработанная методика диагностики гражданственности дала возможность исследовать отдельные гражданские качества, а также уровни сформированности гражданственности (высокий, средний, низкий), которые выделены на основе критериев и показателей.

Разработанная и внедренная технология формирования гражданственности студентов основана на конкретно-историческом, личностном и деятельностном подходах. Эффективность технологии обеспечивала реализация путей усовершенствования гражданского воспитания (организация гражданского воспитания студентов с учетом общественной потребности, социальных факторов и специфики подготовки профессионала – аграрника; подготовка главных субъектов гражданского воспитания к формированию гражданственности студентов). Главными субъектами

гражданського виховання студентської молоді в процесі аудиторної роботи були преподаватели соціо-гуманітарних і спеціальних дисциплін, керівники практик. Вони формували громадянські якості студентів за допомогою змісту навчальних дисциплін, практичних занять, взаємовідносин студента і преподавателя на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, особистого прикладу наукових співробітників. В позааудиторній роботі основними суб'єктами громадянського виховання були: відділ виховальної роботи, заступники деканів по виховальній роботі, колективи кафедр, куратори студентських груп, студентське самоуправління. В процесі формування громадянськості студентів використовували оптимальні і ефективні форми і методи громадянського виховання.

Позитивна динаміка рівней сформованості громадянськості студентів в ході формуючого експерименту підтвердила ефективність розробленої технології формування громадянськості студентів.

Ключевые слова: громадянськість, громадянське виховання, модель громадянськості студентів, технологія формування громадянськості студентів.

Sopivnyk I.V. Students' Civics Education in Higher Agrarian Educational Institutions. Manuscript.

Dissertation is to obtain the Candidate Degree in Pedagogics, major 13.00.07 – Theory and Methodics of Education. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Gnatyuk, Ternopil, 2006.

The dissertation researches one of the most important and essential problems dealing with students' civics education in the process of their professional training in Higher Educational Institutions. The dissertation analyses the problems of civics education of young generation in Ukraine in its historical development. During the scientific research the following activities were taken: improved and systematized notions concerning the content and the core of the terminology "Civics"; determined the conception backgrounds of students' civics education in the process of their professional training in Higher Agrarian Educational Institutions; development of specific criteria, standards and indexes of the civics; substantiated the optimal psychological and pedagogical conditions of students' civics development; and introducing the structural model of students' civics education. In the process of the above mentioned investigation methods of statistic analysis, comparisons, summarizing and expert's evaluation were applied. Besides, the methodics of diagnosis and technology concerning students' civics education were introduced.

Key words: civics, civic education, structural model of students' civic education, technology of students' civic educational.